

ССАВЦІ ПРИДУНАВ'Я І ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЇХ РЕСУРСІВ

А.М. Волох

Таврійська державна агротехнічна академія, м. Мелітополь

Всебічне вивчення водно-болотних угідь у дельтах значних рік конче необхідне як для збереження й підтримки високої чисельності і ефективного використання ресурсів дичини і риби, так і для розуміння причин тривалого існування дельтових комплексів і прогнозування їх суцесій у майбутньому. Сучасні зміни фауни ссавців, інтенсивна експлуатація ресурсів мисливських звірів і загрозливий стан угруповань рідкісних видів викликали нагальну потребу більш ретельного дослідження стану популяцій тварин плавневих комплексів і моніторинг їх основних біотопів у пониззях найбільшої європейської ріки Дунаю.

Матеріал і методи досліджень

Для публікації використані матеріали, зібрані в 1999–2000 рр. у межах територій, запланованих для включення в склад Дунайського біосферного заповідника. Місцями досліджень, проведених за фінансової підтримки WWF, були узбережжя озер Ялпуг, Катлабух, Картал, Кугурлуй, Саф'ян, Ізмаїльське, дунайські острови Татару, Великий і Малий Далери та Стенцовсько-Жебрянські плавні. Основними методами були пошуки слідів діяльності тварин, їх облік на контрольних площадках та маршрутах, реєстрація окремих зустрічей, стеження, опитування населення тощо.

Стисла характеристика фауни ссавців Придунав'я

Протягом останнього десятиліття, завдяки новим підходам і впровадженню сучасних методів досліджень, відбулись великі зміни в номенклатурі. Особливо це стосується таких груп, як нориці (Загороднюк, 1991), їжаки (Загороднюк, Мишта, 1995) і миші (Загороднюк та ін., 1997). Стало відомо, що серед сучасних ссавців східно-європейської фауни деякі представники родин мишачих, білячих, сліпакових та ін. виявляють незвичну таксономічну різноманітність, зумовлену наявністю багатьох пар близьких видів. Морфологічні розходження між останніми часто розмиті, їх ареали не перекриваються, а межі поширення, як правило, збігаються з долинами таких значних рік, як Волга, Дніпро, Дунай (Загороднюк, Федорченко, 1995). Ще раніше, важливе фауністичне значення цих водотоків відзначали А. Браунер

(1923) та М. Шарлемань (1937), які виділяли особливу Дунайську зоогеографічну ділянку, що охоплює південну частину Бесарабії, а також пониззя рр. Дністра і Дунаю.

Згідно наших сучасних знань, теріофауна Придунав'я не відрізняється особливим багатством видів (табл.); найбільш численними є гризуни (10 видів) і хижі (14 видів); з огляду на різке розширення ареалу лісової куниці (Лобков, Роженко, 1998) та виявлення шакала в дельті р. Дністра (Волох та ін. 1998; Роженко, Волох, 2000), варто припускати їхню потенційну присутність у регіоні. Менш усього вивченими ссавцями району є кажани. Виявлені нами в р-ні оз. Картал, на о-ві Татару дозорна вечірниця і карликовий нетопир, а також запозичені з публікацій (Абеленцев, Попов, 1956; Федорченко, Ткач, 1998) дані про знахідки вуханя австрійського, кажана (лилика) двоколірного і нічниці водяної лише фрагментарно характеризують місцеву хіроптерофауну. Варто припускати потенційне перебування таких кажанів як нічниці гостровуха і вусата, нетопирі Натузюса (лісовий) і середземний, розширення ареалу якого відбувається швидкими темпами. Завдяки дослідженням колег (Федорченко, Панченко, 1988; Загороднюк, Федорченко, 1993; Федорченко, Загороднюк, 1994) була уточнена сучасна фауна гризунів не тільки дунайської дельти, але і всього Придунав'я — від гірського масиву Добруджі до оз. Сасик.

Необхідно звернути увагу на недостатність вивчення фауни комахоїдних. Незважаючи на наявність узагальнюючої роботи по ним (Абеленцев, Підоплічко, 1956), поширення багатьох видів вивчене ще неповно. Зокрема, викликає сумнів відсутність у заплаві р. Дунаю великої кутори, яка є типовим але малочисельним мешканцем водно-болотних угідь (ВБУ) майже в усій Європі і Північній Азії. Зокрема, А.А. Браунер (1923) указує цей вид для фауни Бесарабії, хоча А.Г. Михайленко (1997), припускаючи хибність визначення, заперечує таку можливість.

Велике значення для формування сучасної фауни регіону мали широкомасштабні акліматизаційні роботи. Відповідно до пропозиції Н.К. Верещакіна (1961) тут була акліматизована ондатра, що зараз є невід'ємним елементом водно-болотного теріокомплексу. Інтродукований у Молдавії єнотовидний собака, де його випуск визнано невдалим (Аверин, 1979), незабаром проник в

Сучасна фауна ссавців Придунав'я*

Назва ряду	№	Назва виду	Зустрічальність	Статус	
Комахоїдні (<i>Soriciformes</i>)	1.	Їжак білочеревий (<i>Erinaceus concolor</i> Mart.)	v	-	
	2.	Кріт європейський (<i>Talpa europaea</i> L.)	v	М	
	3.	Рясоніжка мала (<i>Neomys anomalus</i> Cabr.)	r	БК, ЧКУ	
	4.	Мідиця звичайна (<i>Sorex araneus</i> L.)	v	БК	
	5.	Мідиця мала (<i>Sorex minutus</i> L.)	r	БК	
	6.	Білозубка мала (<i>Crocidura suaveolens</i> Pall.)	v	БК	
	7.	Білозубка білочерева (<i>Crocidura leucodon</i> Herm.)	v	БК	
Кажани (<i>Vespertilioniformes</i>)	8.	Вечірниця дозирна (<i>Nyctalus noctula</i> Schreb.)	v	БК	
	9.	Нічниця гостровуха (<i>Myotis daubentoni</i> Kuhl.)	?	БК	
	10.	Нічниця водяна (<i>Myotis daubentoni</i> Kuhl.)	v	БК	
	11.	Нічниця вусата (<i>Myotis mystacinus</i> Kuhl.)	?	БК	
	12.	Вухань австрійський (<i>Plecotus austriacus</i> Fisch.)	r	БК	
	13.	Нетопир лісовий (<i>Pipistrellus nathusiusi</i> Kheys. et Blas.)	?	БК	
Хижі (<i>Caniformes</i>)	14.	Нетопир карликовий (<i>Pipistrellus pipistrellus</i> Schreb.)	v	БК	
	15.	Лилик двоколірний (<i>Vespertilio murinus</i> L.)	r	БК	
	16.	Лисиця (<i>Vulpes vulpes</i> L.)	v	М	
	17.	Собака єнотовидний (<i>Nyctereutes procyonoides</i> Gr.)	v	М	
	18.	Вовк (<i>Canis lupus</i> L.)	r	М	
	19.	Шакал (<i>Canis aureus</i> L.)	?	?	
	20.	Кіт лісовий (<i>Felis sylvestris</i> Schreb.)	rr	БК, ЧКУ	
	21.	Видра (<i>Lutra lutra</i> L.)	v	ЄЧС, БК, ЧКУ	
	22.	Норка європейська (<i>Mustela lutreola</i> L.)	rr	БК, ЧКУ	
	23.	Норка американська (<i>Mustela vison</i> Briss.)	sp	М	
	24.	Куниця лісова (<i>Martes martes</i> L.)	?	БК, М	
	25.	Куниця кам'яна (<i>Martes foina</i> Erx.)	v	БК, М	
	26.	Ласка (<i>Mustela nivalis</i> L.)	v	БК	
	27.	Горностаї (<i>Mustela erminea</i> L.)	r	БК, ЧКУ	
28.	Перегузня (<i>Vormella peregusna</i> Güld.)	rr	ЄЧС, БК, ЧКУ		
29.	Тхір лісовий (<i>Mustela putorius</i> L.)	sp	БК, М		
30.	Тхір степовий (<i>Mustela eversmanni</i> Les.)	sp	БК, ЧКУ		
31.	Борсук (<i>Meles meles</i> L.)	sp	БК, ЧКУ		
Зайцеподібні <i>Leporiformes</i>	32.	Заєць-русак (<i>Lepus europaeus</i> Pall.)	sp	М	
	33.	Щур водяний (<i>Arvicola terrestris</i> L.)	v	-	
Гризуни <i>Muriformes</i>	34.	Ондатра (<i>Ondatra zibethica</i> L.)	v	М	
	35.	Нориця східноєвропейська (<i>Microtus rossomeridionalis</i> Ogn.)	v	-	
	36.	Миша звичайна (<i>Mus musculus</i> L.)	v	-	
	37.	Миша лісова (<i>Sylvvaemus silvaticus</i> L.)	sp	-	
	38.	Миша польова (<i>Apodemus agrarius</i> Pall.)	v	-	
	39.	Миша маленька (<i>Micromys minutus</i> Pall.)	v	-	
	40.	Пацюк сирійський (<i>Rattus norvegicus</i> Berc.)	v	-	
	41.	Ховрах крапчастий (<i>Spermophilus suslicus</i> Güld.)		БК	
	42.	Сліпак білозубий (<i>Nannospalax leucodon</i> Nord.)	r	ЄЧС, ЧКУ	
	Парнокопитні <i>Cerviformes</i>	43.	Кабан дикий (<i>Sus scrofa</i> L.)	v	М
		44.	Козуля європейська (<i>Capreolus capreolus</i> L.)	sp	М
		45.	Лань (<i>Cervus dama</i> L.)	sp	М

* v - звичайний вид, r - рідкісний вид, rr - дуже рідкісний, sp - зустрічається спорадично; ЄЧС - Європейський Червоний Список, БК - Бернська конвенція, ЧКУ - Червона Книга України, М - мисливський вид в Україні.

Одеську область і заселив заплавні біотопи (Гурський, Назаренко, 1966). У 1957 р. він був виявлений у румунській частині дунайської дельти і зараз разом з ондатрою є важливим мисливським

видом усього регіону (Алмэшан, 1966; Роженко, Волох, 1998).

Після імміграції в 1969 р. із території Румунії на о-в Кислицький козулі почалось інтенсивне

заселення Придунав'я цим видом (Волох, 1990). Приблизно в цей ж час з'явився і дикий кабан (Гурский, 1975), чисельність якого досягла максимуму в 1975–1990 рр. Для збільшення біорізноманіття мисливських звірів у 1994 р. на о-в Татару було інтродуковано 16 ланей, яких доставили з заповідника "Асканія-Нова". Зараз усі копитні зустрічаються спорадично: козуля і лань віддають перевагу найбільш сухим ділянкам заплавної лісу, кабан — великим масивам очерету і заболоченим ділянкам заплавлених островів. Для останнього виду значну небезпеку становить контакт зі свійськими свиньми, яких, у силу давніх місцевих традицій, вільно випасають на більшості українських (Татару, Великий і Малий Далери та ін.) і румунських островів. Небезпека полягає в реальній гібридизації дикої форми із свійськими тваринами. За даними Х. Майнхардта (1983), у Європі саме Придунав'я є районом найчастіших зустрічей рябих і навіть білих кабанів. Згідно повідомлення голови Одеської облради УТМР С.К. Жука, у останні роки таких свиней регулярно здобувають мисливці у Кілійському, Ізмаїльському і Ренійському районах. Інша сторона контакту свійських і диких особин полягає в можливості обміну збудниками різноманітних інфекцій і їх поширення, що неодноразово призводило в Україні до виникнення різних епізоотій, зокрема чуми свиней, ящуру та інших захворювань.

Статус ссавців Придунав'я

Із 45 ссавців пониззя р. Дунаю багато видів є звичайними і навіть багаточисельними представниками нашої фауни, проте деякі з них стали рідкісними в Європі і були внесені до ряду природоохоронних документів та угод. Зараз більш 50 % (26 видів) теріофауни регіону мають статус охоронюваних тварин — до Європейського Червоного Списку включено 3 види (білозубий сліпак, видра, перегузня), до Бернської Конвенції (1979) — 26; згідно нашого законодавства зазначений статус мають 9 ссавців, що були занесені до Червоної Книги України.

Проте, деякі популяції в Україні та у Придунав'ї знаходяться в непоганому стані і тому ряд видів, що охороняється у Європі, у нас є об'єктами полювання або охоронний статус для них не встановлений. До перших можна віднести кам'яну і лісову куницю і лісового тхора, а до других — ласку. Хоча треба зауважити, що в південних районах чисельність лісового тхора катастрофічно скорочується. Але без відновлення площі заплавлених лісів та зростання чисельності водяного щура, який є основною поживою зазначеного хижака та горностає, присвоєння виду будь-якого охоронного статусу не дасть ніяких позитивних зрушень. Найрідкісніший звір Європи — видра, що включена у всі природоохоронні документи, у регіоні є звичайним видом, що значно розширив свій ареал взагалі в країні при неухильному

зростанні чисельності. Те ж саме можна сказати і про борсука. Взагалі два останні види були включені в Червону Книгу України без урахування сучасної ситуації як наслідку європейської тенденції.

У той же час, стан придунайських угруповань європейської норки і лісового kota є найбільш загрозливим. Для лісового kota небезпечним є утворення в останні роки, завдяки легкокожному відношенню населення до свійських котів, стійких популяцій здичавілих особин існує небезпека заміщення природної форми гібридами з поступовим зникненням дикого генотипу. Випадки утворення помісей реєструвались у досліджуваному районі неодноразово. Незважаючи на рідкісність виду, практично відсутні кадастрові дані, а також матеріали по екології і морфології *Felis sylvestris* L. У нас дотепер немає елементарних відомостей про вимоги виду до стану біотопів. З часів публікації А.А. Браунера (1926), що вперше вказав на існування лісового kota в дельтах Дністра і Дунаю, до наших днів подається лише інформація про його низьку чисельність (Роман та ін., 1996). Тим часом, інтенсивна трансформація дельти, яка спричинилася в останні роки, ставить під сумнів самий факт перебування зазначеного виду в багатьох місцях Придунав'я. У всякому разі, лісовий кіт у дельті Дністра південніше с. Паланка вже не зустрічається, а поодинокі знахідки його на молдавсько-українському кордоні можуть відноситися до мігрантів із лісових Кодр (Роженко, 1999). Для звичайного шакала, який є для нашої країни вузькоареальним іммігрантом і маргінальні поселення якого утворилися на південному заході країни, на наш погляд, логічно встановити статус рідкісного виду (III категорія) з включенням до наступного видання Червоної Книги України.

Особливості менеджменту ресурсів ссавців

Досліджувані дунайські озера й острови мають важливе значення для підтримки видового різноманіття ссавців і в даний час є резерватами для таких уразливих груп як кажани, комахоїдні і хижі (лісовий кіт, горностає, лісовий тхір, видра, європейська норка). Як свідчить історія формування і динаміки мисливської теріофауни країни, важливе значення мають заплави і особливо дельти визначних рік у зберіганні угруповань дикого кабана та інших звірів.

Проте, незважаючи на цінність природних комплексів, не можна ігнорувати той факт, що зазначені райони відіграють важливу роль для населення як місця випасу худоби, вирощування сільськогосподарських культур, садівництва і виноградарства, ведення мисливського, рибного господарства, тощо. Хоча вони і зарезервовані для включення до складу Дунайського біосферного заповідника, господарська діяльність тут не припиняється. Тому для локального обмеження її деяких

видів і зберігання найбільш цінних ділянок ВБУ від потенційних негативних змін, доцільно вжити таких заходів.

1. У місцях із найбільшим видовим різноманіттям господарська діяльність повинна бути максимально обмежена.

2. Усі традиційні види ведення господарства повинні мати місце, щоб не викликати у населення протидії природоохоронним заходам.

3. Місця обмеження господарської діяльності повинні максимально відповідати районам протікання найважливіших фаз біологічного циклу тварин.

4. В усі сезони тварини повинні мати зони спочинку з обмеженим впливом антропогенного чинника.

Найбільше видове різноманіття ссавців спостерігається в 50–100-метровій смузі уздовж берегової лінії всіх досліджуваних озер (Картал, Кугурлуй, Саф'ян, Катлабух, Ялпуг і ін.), що відповідає поняттю екотона. Лише на узбережжі дуже трансформованого Ізмаїльського озера ця значно збіднена зона шириною до 10 м, що розташована у межах очеретяних заростей по периметру його акваторії.

Інша ситуація відзначається на сильно зволжених островах Татару, Великої і Малий Далери. Тут найбільш сприятливі умови ссавці знаходять на вкритих своєрідним плавневим лісом піднятих ділянках, на зарослих бур'янистою трав'яною рослинністю дамбах, а у посушливі періоди – обсохлі очеретяні асоціації та луки.

Придельтові ділянки р. Дунаю є важливими районами для проведення полювання на водоплавну дичину, фазана, кабана, козулю, лисицю й інших тварин. Більш ніж два десятиліття їм належить особливо важлива роль у промислі ондатри. На даний час тут зосереджені найбільші в країні ресурси єнотовидного собаки.

Для ведення полювання на всіх значних озерах були збудовані мисливсько-рибальські бази Ізмаїльської, Ренійської райради УТМР і Кілійського товариства мисливців та рибалок, обладнаних певною кількістю човнів і супутнього інвентарю. Менше тут розвинена мисливська інфраструктура державних лісгоспів. Мисливствознавці та егері господарств здійснюють організацію полювання, а також поточний контроль за виконанням чинного Закону України "Про мисливське господарство і полювання". Природно, що для зберігання біорізноманіття та відновлення угруповань деяких видів, саме полювання потребує особливого упорядкування та регламентації.

Засоби і терміни полювання

Найбільше значення в Придунав'ї має полювання на зайця-русака, лисицю, кабана, ондатру, єнотовидного собаку і дуже незначне на козулю, через її низьку чисельність. Схильна до синантропізації кам'яна куниця добувається локально

і випадково; лісовий тхір попадається в капкани попутно, при відлові ондатри й єнотовидного собаки. З 1970-х рр. не ведеться промисел водяного щура, що тут ніколи не мав такого важливого значення, як в інших районах України (Мілютін, 1966).

Найменш небезпечним для рідкісних видів є полювання на зайців, що проводиться переважно в агроценозах і триває до кінця лютого. Доцільніше для відновлення вилученого поголів'я закінчувати його в середині січня, тому що до цього часу практично всюди вилучається максимально припустима кількість звірків і у розпалі період гону. Для здобування ондатри, здійснюваного дугами капканами, бажано визначити спеціальні місця, де застосування саме цих знарядь буде найменш небезпечним для рідкісних видів. Найкращим терміном полювання слід вважати період з 10 листопада по 15 березня, упродовж якого хутро має найкращу якість і спостерігається найменша видова розмаїтість птахів водно-болотного комплексу. Використання для зазначеної цілі мордушок і живоловок значно розширює можливості облову угідь і може використовуватися всюди, оскільки вони не завдають мешканцям ВБУ такої шкоди, як капкани. Установку останніх варто заборонити на всіх островах, щоб звести до мінімуму можливість відлову рідкісних ссавців. Доцільно також обмежити полювання з норними собаками на берегах озер Кугурлуй, Картал і Катлабух, а також на всіх дунайських островах, включаючи о-в Кислицький, де нори є основним житлом лісового kota.

Певну небезпеку в зазначеному районі становить використання при полюванні на кабана гончих собак, особливо лайок, що можуть самостійно задавити лісового kota, норку або виставити їх під постріл недбайливих мисливців. Але ніякою заборонаю не можна змінити існуючі вікові традиції, тим більше, що вказаний спосіб являється найбільш прийнятним і ефективним. За звичаєм полювання на кабана триває з 1 жовтня по 31 грудня, що суперечить здоровому глузду, тому що співпадає з періодом активного гону звірів. Наслідком є прохолостання частини свиноматок і загальне зниження приросту чисельності. Біологічно доцільним було б проведення полювання на кабанів з 1 грудня по 1 березня. Трофейне вилучення самців козулі бажано проводити з 20 серпня після закінчення шлюбного періоду до 7 листопада, коли почнеться масове відпадання рогів.

Тривалий час у країні було заборонене весняне полювання на водоплавну дичину, проте в 1998 р. Головне мисливське управління при Комітеті лісового господарства України, поступившись численним проханням користувачів мисливських угідь, дозволило його обмежене проведення в деяких районах країни. З огляду на деякі чинники (турбування всіх мешканців ВБУ, потенційну можливість відстрілу рідкісних видів, особливості національного менталітету тощо), на наш погляд,

весняне полювання на зазначених островах є небезпечним — для цього в регіоні існує велика кількість інших водойм. Наприклад, його можна проводити на таких великих озерах, як Кагул, Китай, Кугурлуй, Сасик і Ялпуг у межах території існуючих мисливських господарств під контролем егерів та представників Одеської обласної інспекції Мінекобезпеки України.

Просторове обмеження полювання

З огляду на нерівномірність розподілу тварин, обмежену ємність мисливських угідь та перебування рідкісних видів, варто запроваджувати просторове регулювання полювання. Основною метою цього є встановлення охоронного режиму в окремих місцях для більш успішного розмноження мисливських звірів, їх подальшого розселення і відновлення рідкісних ссавців. Цього можна досягнути виділенням ділянок з різним режимом мисливського або комплексного використання й інших природних ресурсів. До найбільш важливих районів, де полювання, окрім вилову ондатри живоловками або мордушками, виключається, слід віднести: а) південний берег оз. Катлабух, де воно з'єднується з оз. Довгим, а через нього — з оз. Саф'ян. Значні очеретяні зарості являють собою прекрасні угіддя для горностая, європейської норки і лісового kota. Їх близьке розташування до інших озер заплави та дунайських островів Великий і Малий Далери робить цю ділянку компактною і особливо важливою для зберігання рідкісних видів ссавців; б) о-в Великий Далер — найбільш віддалений від м. Ізмаїла і ближче усього розташований до румунського берега. Тут живе козуля, періодично заходить дикий кабан. Встановлено перебування таких рідкісних видів як горностай, видра, не виключена можливість виявлення європейської норки, шакала й інших звірів; в) південно-західна частина озера Картал і західна частина озера Кугурлуй, що примикає до галерейних лісів. У цьому місці існує найбільша небезпека вилову лісового kota, горностая і видри; г) облісені ділянки Стенцовско-Жебранських плавнів поблизу с. Ліски Кілійського р-ну Одеської області, де в 1970-х рр. було добуто 2 перегузи і дотепер живуть горностай, лісовий кіт та європейська норка.

До місць, де полювання на звірів повинно проводитись не часто і лише з метою регуляції чисельності, варто віднести о-ви Татару і Малий Далер. Вони відомі як місця відпочинку при транзитній міграції кабанів із румунської території в напрямку материкової частини й о-ва Кислицького, котрих тут одноразово буває до 90 осіб. У зазначених місцях можна було б запровадити програму по розведенню й інтродукції лісового kota або європейської норки. Острови мають вигідне положення для розвитку мисливського й інших видів туризму. Завдяки значним прибережним глибинам в Кислицькому гирлі та Іванешті, без

устрою дорогих причалів прямо до берега можуть причалювати теплоходи. При проведенні робіт із маркетингу це могло б сприяти і комерційному успіху акції.

Істотну шкоду ондатрі, норці і видрі завдає вилов риби мережами і, особливо, ятерями, в яких гине певна частина тварин, що охороняються. Тому цей вид діяльності також потребує просторової регламентації.

Відновлення структури біотопів — шлях до збереження видового різноманіття

Інтенсивне господарське використання дунайської заплави протягом тривалого часу проводилось в декілька етапів. Перший полягав у розвитку рибальства і полювання, що не потребувало особливої зміни екосистем. Другий був пов'язаний з розвитком сільськогосподарського використання островів і узбережжя (випас худоби, землеробство і садівництво), що викликало необхідність вирубування заплавних лісів, осушення надмірно зволжених ділянок дренажними каналами, створення дамб для захисту освоєної території від повені і т.п. Упродовж третього, що триває останні 30 років, переслідувалась ціль максимального використання придунайських територій для вирощування рису, овочів, пшениці, винограду, для потреб рибництва, тощо. Саме інтенсифікація сільськогосподарського виробництва стала основним приводом для будівництва в одному з найцінніших природних куточків Європи велетенських іригаційних систем із шлюзами, дамбами і каналами. Відомча розрізненість, масштабність утилітарних пріоритетів, технічна недосконалість і помилки в управлінні незабаром призвели до суттєвих змін гідрологічних показників, термічного та біохімічного режиму водойм, наслідком чого стала деградація природних комплексів на величезній площі. Тому зараз підвищення ефективності керування гідрологічним режимом визнано найголовнішим завданням у відновленні водно-болотних угідь регіону. Це зажадало розробки різноманітних підходів для: а) створення безпечних умов проживання людей; б) збереження і поліпшення умов їх трудової діяльності; в) усунення причин, що сприяють прискоренню sukcesій водно-болотних екосистем; г) створення умов для відновлення біологічного різноманіття. При плануванні заходів з менеджменту варто врахувати інтереси мисливського і рибного господарства, для чого необхідно передбачити збіг термінів штучного заповнення водойм і зниження рівня з фазами біологічного циклу основних промислових і рідкісних видів. Як правило, господарська діяльність населення буває краще адаптованою до природних змін гідрологічного рівня внаслідок тривалості існування більшості населених пунктів. Підйом води повинен передувати початку нересту риби, гніздобудуванню у птахів та виведенню молодняка у ссавців. Велику небезпеку для рідкісних ви-

дів (норка європейська, видра, горностай та ін.) і такого важливого об'єкта полювання, як ондатра складає як висихання, так і промерзання водою, різкі коливання рівня води з травня по червень включно, а також паводки при льодоставі.

Всі досліджувані озера відрізняються слабкою проточністю і високою евтрофікацією. Для поліпшення гідробіологічних характеристик у роки високих паводків на Дунаї, якщо дозволять кліматичні особливості конкретного року, треба передбачити запуск надлишкової кількості води через шлюзи з наступним скиданням до оптимального рівня для вимивання накопичених органічних і неорганічних речовин. Ефективне керування гідрологічним режимом можливе лише при зосередженні всіх повноважень в одній природоохоронній організації, яка могла б врахувати інтереси більшості користувачів природних ресурсів. Варто звернути пильну увагу на відновлення водоохоронних зон по берегах усіх водойм, відповідно положенням "Водного законодавства України", що теж поліпшить ситуації. Зокрема, недотримання останніх є головною причиною прискореної водної ерозії, яка щорічно забирає декілька метрів стрімких берегів озер Катлабух, Саф'ян та інших.

Спеціального вирішення потребує проблема випасання на дунайських островах корів, коней і свійських свиней. Така практика взагалі характерна для лісгоспів країни, на території яких розташовані ВБУ. На косах і островах Чорного й Азовського морів, що мають статус державних заказників або навіть природних національних парків, часто вирощують для власних потреб череди великої рогатої худоби. Незважаючи на життєву важливість такої діяльності, з точки збереження біорізноманіття та підтримки охоронного статусу — це неприпустимо. Внаслідок невеличких розмірів островів (Татару — 738 га, Великий Далер разом з окrajнними заболоченими ділянками — 370 га, Малий Далер — 258 га), свійські тварини надзвичайно змінюють рослинні угруповання, провалюють нори видри й ондатри, погіршуючи гніздопридатність території, негативно впливають і на інших мешканців заплави.

Розташовані уздовж Дунаю і по периметру багатьох островів галерейні ліси є важливими місцями мешкання і міграції рукокрилих. Вже зараз ясно, що Придунав'я є важливим районом міграцій кажанів із континентальних частин Східної Європи в Середземномор'я. За деякими даними (Панютин, 1980), цей регіон перетинають дозорна вечірниця, нетопирі лісовий та карликовий і, можливо, інші види. Їх міграційні коридори пролягають уздовж галерейних лісів у районі оз. Картал, Кугурлуй, Китай, Ялпуг, о-вів Татару, Кислицький, Великий і Малий Далери та ін.

У прибережній смузі у галерейних лісах із прикореневими пустотами знайшли сприятливі умови існування багато рідкісних видів ссавців (видра, норка, горностай). Завдяки добре розвинуто-

му підліску тут комфортно себе почувають і такі мисливські тварини, як кабан, козуля, єнотовидний собака, лисиця і фазан. Тому збереження цього біотопа дуже важливе в регіоні взагалі для підтримки різноманіття тварин. Проте підпорядкованість ландшафтного парку "Ізмаїльські острови" Дунайському лісництву (1695 га) змушує лісників здійснювати тут посадки лісових культур, проводити заходи щодо захисту їх від шкідників, санітарні рубки, рубки догляду і навіть здійснювати заготівлю ділової деревини. Незважаючи на охоронний статус території, лісництво має план лісозаготівель, які у 1999 р. ще велися на о-ві Татару. Оскільки поза природоохоронним комплексом (уздовж узбережжя на о-ві Кислицькому) знаходиться лише 329 га галерейних лісів, то заготівлю малоцінної деревини (верба, тополя), лісництво здійснює на території ландшафтного парку. Звичайно, що для відновлення заплавних екосистем природоохоронні території потребують іншого відношення. Для українських лісників дуже важливим є ознайомлення з досвідом ведення лісового господарства у заповідниках інших країн. Саму проблему можна спробувати вирішити через систему навчальних семінарів, курсів підвищення кваліфікації для керівників і звичайних лісників, а також видання спеціальних методичних матеріалів.

Важливим негативним чинником для європейської норки, лісового kota і горностая є знищення старих плавневих лісів і ведення культурного лісового господарства, а також фрагментація великих очеретяних масивів на невеличкі ділянки.

При санітарних рубках або рубках догляду варто лишати старі дуплисті дерева (навіть якщо вони будуть одиничними), бо їх охоче займають різноманітні види кажанів і птахів.

Для надання допомоги ссавцям дрібного і середнього розміру під час повені у заплаві р. Дунаю на берегах островів, що регулярно затоплюються (Великий і Малий Далери), треба лишати пеньки, висота яких трохи перевищує паводкові рівні. Добре зарекомендували себе в зазначеному випадку спеціально насипані пагорби або вже існуючі різноманітні дамби.

Контроль за окремими популяціями і рослинними угрупованнями

Спеціальних мір управління потребує стадо лані на о-ві Татару. Місце випуску для цих паркових тварин було вибрано невдало і не відповідає біологічним вимогам виду. Низький приріст чисельності, що складав 2–3 % у рік, а останнім часом має негативні показники, є безпосереднім наслідком браконьєрства і міграції звірів на о-ві Кислицький під час повені. При організації туризму ці тварини могли б стати цікавим об'єктом для спостереження. Певну перспективу має відлов ланей для розселення в інші місця. Як виняток,

при досягненні тваринами трофейних кондицій, можна припустити відстріл 1–2 самців у рік іноземним мисливцям для поповнення бюджету парку.

У порушених ландшафтах, якими є більшість обстежених нами ділянок ВБУ, без сумніву, необхідно встановити контроль за рослинними асоціаціями деяких макрофітів. Прискорена експансія південного очерету свідчить про інтенсивність евтрофікаційних процесів. Рослинний опад, що накопичується, при високих літніх температурах швидко окислюється і призводить до дефіциту розчиненого у воді кисню, що є причиною задухи у риб. Населення придунайських районів має багатовіковий досвід використання гідрофітів у господарстві для згодовування худобі, будівельних робіт, тощо. Розроблені технології по переробці очерету для створення екологічно чистих комишитових плит, на які існує стійкий економічний попит у європейських країнах. Крім безпосередньої вигоди від використання очерету, його локальне вилучення поліпшило б умови для гніздування багатьох гідрофільних птахів, ондатри, видри та інших тварин.

Подяки

Автор виражає щирю вдячність М.Є. Жмуду (Дунайський державний біосферний заповідник) і О.В. Потапову (Екологічний центр "Істрас") за цінні консультації й усні повідомлення про поширення деяких ссавців Придунав'я.

Література

- Абеленцев В.І., Підоплічко І.Г. (1956): Ряд комаходні - *Insectivora*. - Фауна України. Ссавці. К.: Наук. думка. 1 (1): 70-228.
- Абеленцев В.І., Попов Б.М. (1956): Ряд рукокрилі або кажани - *Chiroptera*. Фауна України. Ссавці. К.: Наук. думка. 1 (1): 229-446.
- Аверин Ю.В. (1960): Главнейшие изменения в видовом составе фауны млекопитающих и птиц Молдавии в XVII-XX столетиях. - Бюлл. МОИП. 65 (2): 5-12.
- Алмэхан А. (1966): Процесс акклиматизации и формирования ареала некоторых промысловых зверей Социалистической Республики Румынии. - 4 межвуз. зоогеограф. конфер. Тез. докл. Одесса: ОГУ. 16-18.
- Браунер А.А. (1923): Сельскохозяйственная зоология. Одесса: ГИУ. 1-435.
- Верещагин Н.К. (1961): Перспективы разведения на воле ондатры и болотного бобра в дельте Дуная. - Зоол. журн. 40 (9): 1411-1417.
- Волох А.М. (1990): Особенности формирования южной границы современного ареала европейской косули на Украине. - V-й съезд Всесоюзного териологического общества АН СССР. Тез. докл. М.: АН СССР. 1: 122-123.
- Волох А.М., Роженко М.В. (1994): Норка Європейська. - Червона Книга України. Тваринний світ. К.: Українська енциклопедія. 405.
- Волох А.М., Роженко Н.В. (1998): Биотопическое распределение енотовидной собаки в степной зоне Украины. - Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем на півдні України. Матер. міжнар. наук. конфер. до 100-річчя заповідника "Асканія-Нова". - Асканія-Нова. 252-254.
- Волох А.М., Роженко Н.В., Лобков В.А. (1998): Первая встреча обыкновенного шакала (*Canis aureus* L.) на юго-западе Украины. - Науч. тр. зоол. музея Одес. гос. ун-та. 5: 187-188.
- Гурский И.Г., Назаренко Л.Ф. (1966): К изменению границ ареалов и численности промысловых зверей в северо-западном Причерноморье за последние 20-лет. - Тез. докл. 4-й Всесоюз. межвуз. зоогеограф. конфер. Одесса: ОГУ. 69-70.
- Гурский И.Г. (1975): Кабан, косуля, лось и благородный олень в Северо-Западном Причерноморье. - Копытные фауны СССР. М.: Наука. 79-80.
- Загороднюк І.В. (1991): Политипические *Arvicolidae* Восточной Европы: Таксономия, распространение, диагностика. К. 1-64. (Ин-т зоол. АН Украины/Препринт № 10.91).
- Загороднюк І.В., Федорченко А.А. (1993): Мыши рода *Sylvvaemus* Нижнего Дуная. Сообщение 1. Таксономия и диагностика. - Вестн. зоол. 27 (3): 41-49.
- Загороднюк І.В., Мишта А.В. (1995): О видовой принадлежности ежей рода *Erinaceus* Украины и прилежащих стран. - Вестн. зоол. 29 (2-3): 50-57.
- Загороднюк І.В., Федорченко А.А. (1995): Аллопатрические виды среди грызунов группы *Spermophilus suslicus* (*Mammalia*). - Вестн. зоол. 5-6: 49-58.
- Загороднюк І.В., Боескоров Г.Г., Зыков А.Е. (1997): Изменчивость и таксономический статус степных форм мышей *Sylvvaemus* (*Falzfeimi-Fulipectus-Hermonensis-Arianus*). - Вестн. зоол. 31 (5-6): 37-56.
- Конвенция про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік) (1998): К.: Мінекобезпеки України. 1-76.
- Лобков В.А., Роженко Н.В. (1998): Находки лесной куницы (*Martes martes* L.) в степной зоне на юго-западе Украины. - Исследования многообразия животного мира. Науч. труды зоомузея ОГУ. Одесса: Астропринт. 3: 188-189.
- Майнхардт Х. (1983): Моя жизнь среди кабанов. М.: Лесн. пром-сть. 1-128.
- Мілютін М.Г. (1966): Ландшафтно-географічні особливості поширення водяної полівки (*Arvicola terrestris* L.) та її промисел в Україні. - Екологія та історія хребетних фауни України. К.: Наук. думка. 24-32.
- Михайленко А.Г. (1997): Обзор фауны грызунов и насекомых Молдовы. - Памяти профессора Александра Александровича Браунера (1857-1941). Одесса: Музейный фонд им. А. А. Браунера. Астропринт. 88-91.
- Панютин К.К. (1980): Рукокрылье. - Итоги мечения млекопитающих в СССР. М.: Наука. 23-46.
- Роман Е.Г., Русев И.Т., Гержик И.П., Потапов О.В. (1996): Современное состояние популяций редких млекопитающих прибрежных зон северо-западного Причерноморья и пути их сохранения. - Управление и охрана побережий северо-западного Причерноморья. Тр. междунар. симпозиума Одесса. 89-90.
- Роженко Н.В. (1999): Современное состояние популяций хищных млекопитающих в низовьях р. Днестр. - Сохранение биоразнообразия бассейна Днестра. Матер. междунар. науч. конф. Кишинев: экол. об-во "Biotica". 199-200.
- Роженко Н.В., Волох А.М. (1998): Заселение енотовидной собакой Северного Приазовья и Причерноморья. - Исследования многообразия животного мира. Труды зоомузея ОГУ. Одесса: Астропринт. 3: 133-137.
- Роженко М.В., Волох А.М. (2000): Поява звичайного шакала (*Canis aureus*) на півдні України. - Вестн. зоол. 34 (1-2): 125-129.
- Федорченко А.А., Загороднюк И.В. (1994): Мыши рода *Sylvvaemus* Нижнего Дуная. Сообщение 2. Распространение и численность. - Вестн. зоол. 27 (4): 41-49.
- Федорченко А., Ткач В. (1998): Рукокрылье дельты Дуная. - Європейська ніч кажанів в Україні '98. Праці теріол. школи. К.: Омега-Л. 1: 87-89.
- Федорченко А.А., Панченко Н.С. (1988): Видовой состав и распределение грызунов на островах Килийской дельты Дуная. - Грызуны. Матер. 7 Всесоюз. совещ., Нальчик. Свердловск: УрО АН СССР. 1: 112-113.
- Шарлемань М. (1937): Зоогеография УРСР. К.: АН УРСР. 1-234.